

Buck József Nepomuki Szent János-szobrainak lehetséges köréről Egy szokatlan ikonográfiai jegy nyomában

TERBÓCS ATTILA

*1077 Budapest, Wesselényi utca 58.
e-mail: pasztilla01@gmail.com*

Rezümé: A cseh származású Josef Buk, magyarosan Buck József (1754/55–1815) neve jól ismert Pécs helytörténeti irodalmában: iparrajztanári, műszaki rajzoló, belső tervezői és bútorművesi tevékenységét publikációkban dolgozták fel és mutatták be. Buck azonban kőszobrász is volt, és bár szobrait lelkiismeretesen szignózta, e téren végzett tevékenységéről és szobrairól említés sem esik az életrajzi vagy tematikus áttekintésekben. A szerző ezen a helyzeten kíván változtatni, amikor dolgozatában részletesen bemutatja a Buck által szignózott Nepomuki Szent János-szobrokat. Emellett további kutatásokat és mikrovizsgálatokat megelőlegezendő kísérletet tesz egy a Buck-szobrokhoz köthető, eddig elsikkadt, sajátos viseletdarab, a csillag alakú mellédísz dél-dunántúli elterjedtségének feltérképezésére, egyszersmind stíluskritikai alapon felveti további Nepomuki Szent János-szobrok Buck műhelyéhez kapcsolásának lehetőségét.

Kulcsszavak: Buck József, szakrális kisemlékek, szobrok, Nepomuki Szent János, ikonográfia, csillagszimbólum

*On the statues of Saint John of Nepomuk possibly sculpted by József Buck
On the quest of an unusual iconographic mark*

Summary: The name of József Buck is well known in the local history of Pécs: his activities as technical draughtsman, interior designer and furniture maker have been described and presented in several papers. However, Buck was also a sculptor, and although he conscientiously signed his stone sculptures, there is no mention of his activities and sculptures in biographical or thematic overviews. The author aims to change this situation by presenting in detail the sculptures of St. John of Nepomuk signed by Buck. In addition, in anticipation of further research and micro-examinations, he attempts to map the prevalence of a specific piece of costume associated with Buck's sculptures, the star-shaped medal in southern Transdanubia. At the same time, on the basis of stylistic analysis, he raises the possibility of linking further St. John of Nepomuk statues to Buck's workshop.

Keywords: József Buck, sacral monuments, statues, Saint John of Nepomuk, iconography, star symbol

Bevezetés és célkitűzés

Buck József¹ neve jól ismert Pécs hely- és művelődéstörténetének 18. század végi, a 19. századra forduló lapjairól. 1754-ben vagy 1755-ben született a Csehország északnyugati részén fekvő Libochowitz (ma Libochovice) városkában.² A bécsi Cs. és Kir. Egyesített Képzőművészeti Akadémia (k. k. vereinigte Academie der bildenden Künste) építészeti iskolájának elvégzése után néhány évvel már Pécsen találjuk, de idekerülésének körülményeit nem ismerjük. Nem számított ez ritkaságszámba menő vándorútnak: a korabeli források alapján több libochowitzi család élt a városban, köztük más Buck családnevűek is, bár nem álltak egymással rokonságban.³ Annyi bizonyos, hogy Buck 1780. február 7-én már itt vette feleségül Spett (Spät, Spet, Speth) Ferenc (1707–1769) bútorműves és faszobrász tizenhat éves, Borbála nevű leányát.⁴ A fennmaradt móringlevélben olvasható, hogy Buck a friggyel átvette néhány apósa műhelyét.⁵ Házasságukból két fiú- és két leánygyermek született.⁶

A mai Pécsi Belvárosi Általános Iskola előzményeként 1778-ban nyitotta meg kapuit – akkor még a kanonoki házak egyikében – a Ratio Educationis szellemében alapított négyosztályos normáliskola (később nemzeti főelemi iskola). Az 1786/1787-es tanévvel megszervezték az iskolában a rajzosztályt, amelynek élére a helytartótanács az akkor már pécsi polgár Buck Józsefet nevezte ki. Buck a közmegelegedésére itt végezte rajztanítói munkáját egészen 1815. április 22-én, hatvanéves korában bekövetkezett haláláig.⁷

A rajztanítás a korban nem a művészeti, hanem a szakipari képzés tanrendi eleme volt. Buck osztályát tehát elsősorban iparostanoncok és -legények látogatták, akiket mesterük a geometrikus és sztereometrikus, műszaki és távlati épületrajzok, dekorációtervek rejtelseibe vezetett be.⁸ Rajztanítói hivatása mellett Buck életrajzának mai napig homályos foltja, hogy részt vett-e, és ha igen, milyen minőségben a pécsi székesegyház Pollack Mihály vezette, 1805-ben megindult átépítésében. A bizonytalanság eredője a káptalan irattárában őrzött, a székesegyház átépítés előtti állapotáról készített nagy pontosságú alaprajz, valamint egy német nyelvű átépítési javaslat, mindkettő Buck József aláírásával. A legvalószínűbb feltételezés, hogy Buckot még Pollack érkezése előtt kérte fel a káptalan egy helyzetfelmérésre, a műszaki rajzok és tervek elkészítésére, ennél többre azonban rajztanári hivatása miatt nem vállalkozhatott.⁹ Megemlítenéd azonban, hogy a pécsi egyházmegye megbízásából több oltár, szószék, ajtó, ajtódísz és szekreter tervezése (és talán kivitelezése) fűződött Buck József nevéhez.

¹ A Csehországból bevándorló, csehül, németül és latinul beszélő, a magyart élete végén is erősen törő Buck (vö. *KOPASZ* 1978, 367.) nevét a helytörténeti irodalom következetesen magyarosan, Buck József alakban írja. Ehhez igazodom én is.

² Noha helyenként 1755 szerepel Buck születési éveként (pl. *KOPASZ* 1978, 353.), valójában csak annyit tudunk, hogy házasságkötésekor, 1780-ban huszonöt éves volt. Lásd a 4. sz. jegyzetet.

³ *KOPASZ* 1978, 353–355.

⁴ Házasságkötési bejegyzés a pécsi belvárosi plébánia anyakönyvében: PEL (Pécsi Egyházmegyei Levéltár) III.102. Liber Copulatorum. 1757–1787. 210. Spett Borbála születési bejegyzése 1763. november 21-éről uott: Liber Baptisatorum. 1753–1764. 259.

⁵ *KOPASZ* 1978, 354.

⁶ *KOPASZ* 1978, 356.

⁷ *SZTERÉNYI* 1897, 39.; *Pécsi Napló*, 1912. március 6. 3.; *KOPASZ* 1978, 353–354., 362. Halála bejegyzve a belvárosi plébánia anyakönyvében: PEL III.102. Protocollum Mortuorum. 1788–1841. 132.

⁸ *KOPASZ* 1978, 363–365., 373.

⁹ *KOPASZ* 1978, 385–386.

1. kép:

A szekszárdi belvárosi plébániatemplom Buck által tervezett szószéke, hangvetőjén gyermekangyalokkal körbevett Jó Pásztor-figurával (a szerző felvétele, 2022)

A Buck Józsefről szóló írásokból az (ipar)rajztanár, a kitűnő műszaki rajzoló és alkalmi belső tervező, bútorműves portréja bontakozik ki, de kőszobrászi mivoltáról az utókor elfeledkezni látszik. Pedig a korabeli dokumentumokban, így például a már említett 1780-as móringlevéliben, vagy egy az 1800-as évek elejéről fennmaradt perügyiratban egyaránt szobrászként (sculptor) jelölték meg foglalkozását.¹⁰ Ennél fontosabb azonban, hogy nem kevés köztéri szobra maradt fenn, amelyek – a jelek szerint – életművének legmaradandóbb vonulatát képezik. Számbavételük vagy akár említésük mégis rendre kimarad életrajzaiból, művészettörténeti áttekintésekből. Aggházy Mária 1959-es barokk szobrászati monográfiájának névtárában, noha gondos részletességgel tárgyalta több száz szobrász, kőfaragó, stukkátor és mások munkásságát, Buck József neve egyetlenegyszer sem bukkan fel.¹¹ A plinthosán Buck által szignózott, 1794-ben készült nagyhársági (ma somogyhársági) Nepomuki Szent János-szobor kapcsán Lantosné Imre Mária pedig el is vitatta szobrászi mivoltát, amikor úgy vélte, hogy Buck csak tervezője lehetett a szobornak, amelyet végső soron apósa, Spett Ferenc faragott ki.¹²

Írásommal ezen a helyzeten szeretnék változtatni, amikor áttekintem Buck József szobrainak, kiemelten Nepomuki Szent János-szobrainak körét. Emellett egy a személyéhez (is) köthető ikonográfiai jegy elterjedtségének felvázolásával, stíluskritikai alapon kísérletet teszek a nevéhez köthető további

¹⁰ KOPASZ 1978, 354.

¹¹ AGGHÁZY 1959.

¹² LANTOSNÉ IMRE 2002, 156. Ez Spett negyedszázaddal korábban bekövetkezett, 1769. október 19-ei halála miatt persze nem lehetséges (PEL III.102. Liber Mortuorum. 1757-1788. 59.), a két férfi nem is ismerhette egymást.

Nepomuki Szent János-szobrok azonosítására. Hogy e téren sikerrel járok-e, azt meg fogjuk látni, de már most jelzem, hogy írásom inkább kérdéseket és problémákat vet fel, megnyugtató válaszokhoz további vizsgálatokra van szükség.

A munka háttérében 2020 szeptemberétől folyó gyűjtésem áll, amelynek során felkutatom és részletesen dokumentálom a még fellelhető magyarországi Nepomuki Szent János-szobrokat.¹³ 2022 végéig 826 alkotást vettem fel adattáramba (699 kültéri és 127 beltéri szobrot), az itt olvasható megállapítások és következtetések e korpusz tüzetes áttanulmányozása során születtek.

Buck József szignózott Nepomuki Szent János-szobrai

Ma öt olyan Nepomuki Szent János-szobrot tulajdoníthatunk Buck Józsefnek, amelyeket alkotóként szignózott és évszámmal is ellátott. Csaknem valamennyi dél-dunántúli úti szobor: Baranya megyében Dunaszekcső és Somogyhárság, Somogy megyében Gálosfa (I.)¹⁴ és Magyaratád, Bács-Kiskun megyében pedig Nagybaracska településeken áll egy-egy alkotása az alábbi szignókkal:

Somogyhárság: „Fecit¹⁵ Jos Buk”, majd „V= Ecclesiis 1794.” a plinthosz bal, illetve jobb oldallemén.

Nagybaracska: „Fecit Jos. Buk V. Ecliis.”, majd „Anno 1794” a plinthosz bal, illetve jobb oldallemén.

Magyaratád: „Fecit Jos. Buk V. Ecclesiis” a plinthosz homloklemén. A bal oldali oldallemén „Anno”, a jobb oldali oldallemén folytatása: „1794.”.

Gálosfa (I.): „Fecit Jos. Buk” a plinthosz homloklemén, valamint „Ao 1795.”, majd „V. Ecclesiis.” a bal, illetve jobb oldali oldallemén.

Dunaszekcső: „Fecit Jos. Buk V= Eccl” a plinthosz homloklemén. A posztamensen a dátum: „MDCCCX”, azaz 1810.¹⁶

¹³ A gyűjtés módszeréről, tanulságairól, az összegyűlt anyag ikonográfiai elemzésének nehézségeiről és lehetőségeiről, valamint a gyűjtés előzetes kvantitatív eredményeiről, a Nepomuki-szobrok ikonográfiai típusairól írott áttekintésem: *TERBÓCS 2022*. Az aktuális eredmények bárki számára elérhetőek egy rendszeresen frissített Wikipédia-lapon (https://hu.wikipedia.org/wiki/Szerkesztő:Pasztilla/Nepomuki_Szent_János-szobrok). Ugyanonnán az itt tárgyalt szobrok bőséges képanyaga is megtekinthető.

¹⁴ Ez a szobor elsődlegesen Szentlukapusztán állt, 1981-ben helyezték át a gálosfai római katolikus templom kertjébe. Az észak-zselici kistelepülésen azonban található egy másik Nepomuki Szent János-szobor is, amelyről szintén lesz szó a következőkben. Megkülönböztetésükül utóbbi alkotásra Gálosfa (II.) formában utalok a szövegben.

¹⁵ Ma rossz felülírással: „Facit”.

¹⁶ Bár a szent kezében tartott halotti kereszt talpán más, de egyértelműen újabb keletű írással az 1802-es évszám olvasható, az 1810. május 31-ei egyházlátogatás során még nem jegyezték fel a Nepomuki Szent János-szobrot a dunaszekcsői plébánia úti keresztjei és szobrai között.

2. kép: A nagybaracscai Nepomuki Szent János-szobor (a szerző felvétele, 2020)

3. kép: A magyaratádi Nepomuki Szent János-szobor (a szerző felvétele, 2021)

4. kép: A gálosfai (I.) Nepomuki Szent János-szobor (a szerző felvétele, 2022)

5. kép: A dunaszekcsői Nepomuki Szent János-szobor (a szerző felvétele, 2020)

A szobrok az érett férfikorban járó kanonokot ábrázolják. Félhosszú haja tarkójára omlik, szakálla és bajusza nyírott. Az ikonográfiai hagyományban megszokott klerikusi viseletben látható. Lábbelijének csupán orra látszik ki a hosszú, földig érő, gombsoros reverenda szára alól, felsőttestén csipkézett szegélydíszű karing, a nyakrésznél a kolláréba (gallérmerevítőbe) fűzött kis vászondarabokkal, ún. mózes-táblácskákkal. A reverendát és a karinget sűrű, helyenként éles és mély, de többnyire inkább lágy, függőleges esésű redőkkel és oldalirányú gyűrődésekkel mintázta. A karing fölött bojtos végű zsinórral nyakba kötött, elöl a karokat fedő, hátul hosszabbra szabott, combközépig érő, prémből készült kanonoki vállgallért, almúciumot¹⁷ visel, amelynek csuklyája a vállára-hátára borul. A karing csipkével szegett, alsó szegélyén finoman mintázott hímzés látható virágmotívumokkal és növényi ornamentikával. Az almúcium és az arról lecsüngő szőrmediszek kidolgozottsága realiztikusan anyagszerű. Hasonlóképpen aprólékosak a prémdarabok összetoldását jelző, vízszintes futású varratok. A szent fején kanonoki birétum ül. Testtartását mérsékelt mozgalmasság jellemzi: enyhe kontraposztban, kisterpeszben áll, súlypontját bal lábára helyezi, a kereszt vonzásában törzsét és fejét is enyhén balra dönti. Baljával dús levélzetű pálmaágba ágyazott halotti feszületet ölel a mellkasára. Keze nyitott ujjakkal, óvón simul az attribútumokra, de középső- és gyűrűsujja szorosabban egymáshoz tapad (lásd pl. a 7. képen; a következőkben az ikonográfiai szindaktilizmus kifejezéssel utalok a jelenségre).¹⁸ Jobb keze szinte hanyagul a feszület szárán pihen. Nem az erőfeszítés, a teher súlya, hanem könnyedség és bizalmas gyengédség árad a mozdulatokból. Arcát a korpusz vonzásában a feszület felső része felé fordítja, de le nem hajtja, tekintetének fókuszával nem illeti a keresztben szenvedő testet: elsiklik fölötté és a távolba réved. Fejét a legendáriumára, holttestének csodálatos megtalálására utaló, öt csillagból álló csillagkoszorú övezi.

A fenti leírás csaknem maradéktalanul alkalmazható a nagybaracscai (1794), magyaratádi (1794), gálosfai (1795) és dunaszekcsői (1810) szobrokra, bár természetesen eltérések is adódnak. A dunaszekcsői szobor például csillagkoszorú nélküli, de Nepomuki-szobraink legsérülékenyebb eleme éppen ez a fejdísz. A nagybaracscai szobor testtartása a legstatikusabb, a törzs egyenes, és csupán fejét dönti a feszület irányába; ehhez képest a magyaratádi pozitúrája már artikuláltabb. Ez alapján hajlamos lennék a nagybaracskait tartani a korábbi Buck-féle Nepomuki Szent János-szobornak. Gálosfán a kanonok megformálásának módja kissé kilóg a sorból, karcsú figura helyett egy zömökebb férfit látunk (ebben persze nem zárható ki a rendelkezésre álló kőanyag szerepe), az öltözet mintázása viszont szinte részletről részletre a korábbi szobrokét követi. A legkésőbbi dunaszekcsői szobron a reverenda már nem gombsoros, de ennél lényegesebb a testtartás artikuláltságában beállt változás. Nepomuki János a feszületet tartó bal karral ellentétes jobb lábát térdben finoman behajlítja, már csak jobb lábfeje fordul kifelé, bal lábára helyezett súlypontjával együtt csípőjének íve bal oldalán hangsúlyos. Az ellentétes irányba kissé elhúzódnó törzs a test dinamikáját erőteljesebbé teszi. Az enyhén balra,

¹⁷ A latin szóval *almutia/armutia* vagy *almutium/armutium*, németül *Almutie* néven ismert viseletdarab a kanonokok tipikus viseletdarabja, gyakran *variolum canonicale* néven is hivatkozott vállköpenye volt a középkor végétől. Ezt a jellemzően mókuszprémből készült, csuklyás, ujjatlan, nyakba kötött ruhadarabot láthatjuk Nepomuki Szent János-szobraink több, mint 75%-án. További 14%-ukat palástba, 2-3%-ukat pedig mocétumba öltöztette alkotójuk. Miután a viseletdarab magyar megnevezését nem sikerült felkutatnom, az *almúcium* forma a *mozzetta* → *mocétum* analógiáján az én kísérletem egy magyaros szóalak és íráskép kialakítására.

¹⁸ Liszka József reneszánsz kori festményeken figyelte fel erre a Nepomuki Szent János-szobrok körében is adathozható kéztartásra, de jelentőségét, ikonográfiai szimbolikáját nem ismerjük: LISZKA 2021, 297.

a korpusz irányába döntött fej már ismét a lábak vektorát követi. A barokk hagyomány klasszikus S alakú testtartásának finomabb, nyugodtabb vonalvezetésű verzióját látjuk a dunaszekcsői szobron. A szobrok közötti eltéréseket sorra véve megjegyzendő végül, hogy a magyaratádi szobor csorbitatlan eredetiségét illetően erős kétségeim vannak. Az arc merevsége, a fej és a ruharedők darabos kidolgozottsága, a karing szegélyhímzésének szokatlan geometrikus formái mind későbbi beavatkozást, pótlást valószínűsítenek.¹⁹

6. kép:

A somogyhársági Nepomuki Szent János-szobor (a szerző felvétele, 2022)

Ez eddig négy Nepomuki Szent János-szobor volna. Az ábrázolásmód, megformálás, kidolgozottság és stílus összevetése alapján nincs okunk feltételezni, hogy ne egy kéztől származnának. A sorból viszont ábrázolásmód tekintetében kilóg az ötödik, a szintén 1794-ben készült somogyhársági kompozíció (6. kép). Nepomuki János mennybevételének jellemzően metszetekről, festményekről, oltárképekről ismert jelenetét faragta itt kőbe a pécsi rajztanár. A szent spirálisan magasba törő, stilizált felhőoszlop mellett áll ernyedttartással, jobb térdével a fellegeknek támaszkodva. Hajadonfőtt látjuk őt, birétumát tartó jobbát – amelyen ismét megfigyelhető az ikonográfiai szindaktilizmus – szintén a felhőkön pihenteti, mellkasa előtt keresztbenyúló baljával ezen a kézen nyugtatja a pálmaágba ágyazott feszületet. A birétumot tartó kéz alatt egy szárnyas gyermekangyal feje bontakozik ki a felhőgomolyagból. Legtöbb

¹⁹ Gyanúmat részben igazolták Sajó Imrének a magyaratádi szoborról az 1980-as évek első felében készült, már dolgozatomban lezárásakor kezembe került fényképei. Ezeken jól látható, hogy a már akkor is nyilvánvalóan pótolta fej erősen elmállott. Sajó 1984-ben írt művészettörténeti szakdolgozatot a Magyar Iparművészeti Főiskolán *Nepomuki Szent János szobrai a 18. században* címmel. Rendkívül értékes, több száz szobor leírását és fényképes dokumentációját tartalmazó anyaga még publikálatlan.

Nepomuki Szent János-szobrunk a már mennybe vett, megdicsőült, a halotti keresztet és a vértanúságért kapott pálmaágat többnyire áhítatos szenvedéllyel magához ölelő kanonokot ábrázolja, amint figyelme a távolban elenyésző mennyei tüneményre irányul.²⁰ A somogyhársági azonban egy ritka ikonográfiai programot követ. A mennybevétel aktusát lezáró pillanatokat látjuk, amikor az angyalok már az égbe emelték Nepomuki Jánost, és kezébe is adták attribútumait, de még nem enyésztek el, aktív részesei a kompozíciónak (azaz nem pusztán passzívan, János kétoldalán ülve egészítik ki az ikonográfiai üzenetet). Magyarország területéről a somogyhárságin kívül még tizenkilenc, ebbe az ikonográfiai típusba tartozó alkotásról van tudomásom,²¹ közülük is mindössze hat az ún. angyalfejes kompozíciók száma, és valamennyi az ország északkeleti területein található.²² A hársági jelenet, a felhőoromra derűsen, szinte kedélyesen támaszkodó figura azonban ezek sorában is párhuzam nélküli. Érdekes kérdés lehet, hogy a szignózott Buck-szobrok sorában az egyik legkorábbi, kétségtelenül egyedül megfogalmazású, rokokó játékosagra valló somogyhársági szobor után a művész miért lépett vissza a szokványosabb, sematikusabb ábrázolásmód felé. Egyebekben azonban nincs eltérés: a férfiarc megformálása, a korpusz vonzásában, de afelett elsikló, elrévedő, derűs tekintet, az öltözet és részletei stb. ugyanaz, mint a többi Buck-szobornál.

A figyelmes olvasónak feltűnhet, hogy az öt szoborból négy mindössze két esztendő leforgása alatt, 1794–1795-ben készült, az ötödiket, a dunaszekcsőit pedig tizenöt évvel később, 1810-ben szignózta a mester. Az elmúlt két és fél évben összegyűjtött Nepomuki Szent János-szobrok idősoros elemzésével azt látjuk, hogy a Dél-Dunántúlon éppen az 1790-es–1810-es években élte virágkorát a szoborállításban jelentkező Nepomuki-kultusz.²³ Belenyugodhatunk-e abba a feltételezésbe, hogy a csehországi születésű, Nepomuki Szent János tiszteletét feltehetően magával hozó, ügyes kezű képfaragónak bizonyult Buck Józsefről a köztes időben megfeledkeztek a dél-dunántúli donátorok? Netán az elmúlt két évszázadban az ő szobrainak egy része is nyom nélkül elenyészett?

²⁰ *TERBÓCS* 2022, 87–89. XII.2. típus

²¹ Vö. *TERBÓCS* 2022, 86–87. XII.1.b típus, a kutatás korábbi állapotának számadataival.

²² Besenyőtelek, Feldebrő, Ludas, Pély, Úri, Varsány. A Nepomuki-szobrok angyalfejes csoportjáról már írt korábban *VARGA* 1994.

²³ *TERBÓCS* 2022, 75.

A csillag alakú melldísz

7. kép:

A nagybaracscai (fent) és dunaszekcsői (lent) szobrok részlete a melldíszszel (a szerző felvétele, 2022)

Most, hogy rendelkezésünkre áll 826 magyarországi Nepomuki Szent János-szobor részletes dokumentációja, érdemes végigtallózni az anyagot azzal a reménnyel, hogy a Buck-szobrokkal egykorú alkotások körében stíluskritikai alapon egyezéseket, analógiákat találjunk. Stíluskritikai alapon, de némi ikonográfiai segédlettel. A még figyelmesebb olvasónak ugyanis az előzőekben mellékelt szoborképekre vetve egy pillantást az is szemet szúrhatott, hogy eddig gondosan elhallgattam a Buck-féle Nepomuki Szent János-szobrok egyik feltűnő ikonográfiai jegyét. Ez pedig az almúcium felett a nyakba vetett, széles szalagon függő, csillag alakú melldísz (7. kép).²⁴ Megformálása csaknem mind az öt szobron azonos: a hat- vagy nyolcágú csillag korongformán mintázott közepe kidomborodik. Egyedül a legkésőbbi, a dunaszekcsői szobor alkot kivételt: a továbbra is hatágú csillag ágai közé egy-egy kisebb, szintén háromszög alakú „ágacska” mintázott a szobrász. Megvallom, számomra pusztán formai alapon nem egyértelműen eldönthető kérdés, hogy ez a melldísz (pláne a dunaszekcsői) valójában csillagot vagy napot ábrázol-e. A legendáriumból ismert, a kanonok Moldvába vetését követő, holtteste megtalálása körüli csodás történetek csillagmotívuma mindenesetre kényelmesebbé teszi, ha csillagot feltételezek ebben az öltözetdarabban is. Nepomuki Szent János jól ismert és gyakori attribútumai közé tartozik a fejét övező csillagkoszorú (többnyire a közép-európai heraldikában is szokásos hatágú csillagokkal); a soroksári Nepomuki-szobrot kísérő angyalok ötágú csillagokat tartanak maguk elé; Móron ötágú csillag alaprajzú korlátmellvédet látunk a szobor körül; Mosonszentjánoson

²⁴ Ami a melldísz terminust illeti, természetesen felmerülhet, hogy a nyakba vetett egyéb *nyakékek*, *nyakláncok* és más enkolpionok analógiáján miért nem a nyak- előtagot használom. A klerikusi és liturgikus viseletek köréből a szintén nyakban hordott, de a mellkasra simuló mellkereszt szolgált kiindulópontomul.

a figura lábánál hatágú csillag alakú mécsestartókat helyeztek el,²⁵ de öt csillagból álló motívumsor díszíti a kompozíció fölé boruló esőfogót, miként csillagkoszorú ékesíti a tatai szoborkompozíció esőfogóját és a soproni villasori Nepomuki Szent János-kápolna lanternáját is; a bátyai és a dognácskai szobrok baldachinházának boltozatát, ahogy a földeáki templom Nepomuki Szent János-mellékoltárának fülkeboltozatát csillagokkal festették tele; stb. Az eddigi adatok alapján a napmotívum ezzel szemben ismeretlen a Nepomuki Szent János-ikonográfiában, hacsak a mohácsi szobor baldachinszerű esőfogójára applikált napkerék(szerű) tetődísz nem számítjuk ide.

8. kép:

Nepomuki Szent János 1761-es szobra Buck szülőhelyén, a csehországi Libochovicében (a szerző felvétele, 2022)

Miután a csillag alakú melldísz ilyenformán a Buck által szignózott szobrok önreprezentációs „mesterjegynek” tűnik, ennek elterjedését vizsgálom meg esetleges „rejtőzködő” Buck-szobrok azonosítását remélve. A csillag alakú melldísz a klerikusi viseletek általam fellapozott történeti áttekintéseiben ismeretlen, a nemzetközi Nepomuki Szent János-ikonográfiában pedig feltáratlan, a kanonok mártírlálának hat évszázados évfordulóján kiadott albumban²⁶ sem találtam nyomát. Buck József szülőhelyén, Libochovicében 1761-ben – tehát a Pécsre származott szobrász kisgyermekkorában – emeltek egy ma is álló Nepomuki Szent János-szobrot, amelynek nyakában nem csillag alakú melldísz, hanem egy kör alakú szelence lóg (8. kép), de a tágabb Ústí nad Labem-i kerület Nepomuki-szobrainak interneten elérhető képein sem bukkantam hasonló melldíszre.

²⁵ A csillag alakú mécsestartó a szlovákiai Nepomuki Szent János-szobrok köréből is ismert: LISZKA 2000, 76.; LISZKA 2021, 287.

²⁶ BAUMSTARK et al. 1993.

Dél-dunántúli csillagmelldíszes Nepomuki Szent János-szobrok

Nem kell azonban Ústí nad Labemig utaznunk, hogy megtaláljuk a csillag alakú melldísz párhuzamait. Az eddig ismert magyarországi Nepomuki-szobrok közül 153 (18,5%) visel valamilyen melldísz: 114 figurán a klerikusi viselet részét alkotó, nyakba akasztott mellkereszt, tizenkettőn medalion látható (egy részük Madonna-ábrázolással), a fertőszéplaki templom Nepomuki-szobrának nyakában függő enkolpion pedig külön vizsgálatot érdemelne (sejtésem szerint nyelvereklyetartó). Ezenkívül a már ismertetett Buck-figurákon túl Magyarországon további huszonegy olyan Nepomuki Szent János-szobor áll, amelyek nyakában hasonló vagy éppen ugyanolyan csillagmelldísz lóg. Valamennyi dél-dunántúli szobor: tíz Baranya, hét Somogy, négy pedig Tolna megyében található. Hat szobor Buck halála után készült, Buck-faragásként való azonosításuk tehát nem lehet vizsgálat tárgya, stílusjegyeik sem indokolják keletkezési idejük revízióját: Mágocs (1825), Somogygeszti (1830), Mohács (1842), Nagybajom (1856), Szakadát (1860), Kisújbánya (2005). További két esetben nem állnak rendelkezésünkre hozzávetőleges szobortörténeti adatok és keltezések sem, de valószínűsíthetően szintén későbbi, mindenesetre Buckénál képzetlenebb, gyakorlatlanabb kéz provinciális munkáiról van szó (Bár, Drávatamási). A kocso-lai szobor ugyan Buck életében készült (1800), de olyannyira rongált állapotú – feje, kezei és attribútumai elmállottak vagy pótlások –, hogy összevetése a jobb állapotú szobrokkal nem lehetséges.

9. kép:

A zombai, szederkényi, nagybajomi (felső sor balról jobbra), gálosfai (II.), miki és rigóderi Nepomuki Szent János-szobrok (a szerző felvétele, 2020–2022)

A 18–19. századok fordulójára datált zombai és az 1805-ben készült szederkényi Szent János-szobrok kapcsán, bár melldíszük mintázása kísértetiesen idézi a Buck-szobrokét, megállapítható a Buckénál szerényebb faragótudás. A frontálisan ábrázolt, új elemként stólát is viselő zombai figura statikus, provinciális alkotás, és bár a szederkényi szobor artikuláltabb testtartása érzékenyebb megfogalmazású, az öltözetdarabok kizárólagosan függőleges, sima esése (a zombai esetében egyenesen elnagyoltsága) véleményem szerint mindkét szobrot eltávolítják a Buck-műhely lehetséges alkotásainak köréből. Hasonló a helyzet a századfordulós gálosfai (II.), az 1800-ban állított sásdi, valamint a talán a 19. század elején elhelyezhető miki Nepomuki-szobrokkal: ezeknél azonban nem csak a figurák és részleteik kidolgozottsága darabosabb, de – talán a gálosfai kivételével – az ikonográfiai megfogalmazás formanyelve is eltér a Buck-féle szobrokétól. Más a helyzet a bizonytalanul a 19. század elejére keltezett, pécs-rigóderi Szent János-kutat díszítő szoborral. Az ábrázolásmód közelít ugyan a Buck-szobrokéhoz, de a mintázás részletessége még a legkorábbi nagybaracscai szoborétól is elmarad, kivéve éppen a melldísz: a hat- vagy nyolcágú Buck-mesterjeggyel szemben díszes és plasztikus, tizennégy ágú, már-már egyértelműen napmotívumot formázó medált látunk a figura nyakában.

A fentiek kizárásával marad tehát hat, az 1815 előtti időszakra datálható, Buck József életében készült dél-dunántúli Nepomuki Szent János-szobor, nyakában a csillag alakú melldíszsel, amelyeket a továbbiakban tüzetesebben is szemügyre veszünk.

10. kép:

Szent Franciska bükkösi szobra
(a szerző felvétele, 2021)

A baranyai Bükkösdön rögtön két csillagmelldíszes Szent János is áll: egyikük a római katolikus templom homlokzati fülkéjében, másikuk pedig a falu főutcáján, az egykori malomárok fölött átívelő híd északi hídfőjén. Utóbbival szemben, a híd másik oldalán magasodik Római Szent Franciska szobra (10. kép), amely méltán felkeltheti figyelmünket. Plinthoszának bal oldallemmezén ugyanis szintén képfaragónk neve szerepel a következő formában: „IOSEF BUCK F.”, a jobb oldallemmezre felírt évszám: 1801. Az utókor erre a feliratra támaszkodva Buck Józsefben sejtí a szemközti, posztamensén az 1800-as évszámot feltüntető, de szignózatlan Nepomuki Szent János-szobrot is.²⁷ Az 1829-es és 1841-es egyházlátogatások bükkösi jegyzőkönyveit fellapozva találunk egy-egy rövid bejegyzést, amelyek a két szobor állításának időpontját 1799-ben pontosítják. Az 1841-es vizitációból tudjuk meg azt is, hogy donátoruk a bükkösi templom építtetéséhez is hozzájáruló kegyúri házaspár volt: Petrovszky Nepomuk János és Gaál Franciska, de a szobrászról nem esik szó.²⁸ Az 1920-as évek derekán összeállított historia domusban Fehér Ferenc plébános feljegyzése szerint mindkét hídszobrot, ahogy a templom főhomlokzatának fülkeszobrait is Buck József faragta:

„Hagyomány azt tartja, hogy [a bükkösi plébániatemplom] oltára a Jakabhegyi pálos zárda templomából való. Tervezőjét Buck Józsefben kerestük, ki Pécs első rajztanítója volt. Universalis tehetség. Szobrász, tervező, festő. Tőle való a templom előtt levő hidnál álló Szt János és Szt Franciska szobra, valamint a templom homlokzatán levő fülkében álló Nep. Szt János és Zsigmond szobra, valamint a templom előtt álló, sajnos roskadozó diszkut is, melybe régen ón csövön futott a víz a puszta felett álló forrásból.”²⁹

11. kép:

A bükkösi plébániatemplom fülkeszobrai:
Szent Zsigmond és Nepomuki Szent János
(a szerző felvétele, 2022)

Vegyük hát először szemügyre a templom fülkeszobrát (11. kép)! Az 1792-ben felépült és megáldott (majd csak 1796-ban felszentelt) templomépület keletre néző főhomlokzatán, a karzat magasságában egy-egy keretezett, félköríves záródású, füzér- és palmettadíszes fülkében állnak a templomépíttető Petrovszky Zsigmond és öccse, Petrovszky Nepomuk János védőszentjei: Szent Zsigmond és Nepomuki

²⁷ A keltezés és az alkotó körüli zavart jelzi, hogy a közhiteles műemlékvédelmi adatbázis 1367-es azonosító alatt már 1800-ra keltezi, és egy bizonyos Buck Jánoshoz köti a Franciska-szobrot. A Buck-Spett-házaspár legidősebb fiúgyermeké ugyan valóban János volt, de esetleges szobrászi tevékenységéről nem tudunk, e szobrok elkészültekor ráadásul húszéves sem lehetett.

²⁸ PEL I.1.a.1. Parochia Bükösd. 1829; I.1.c. 132. Visitatio Parochiae Bükösd 1841.

²⁹ PEL III.21. Bükkösi plébánia története 1333 évtől. Irta Fehér Ferenc plébános. [1925–26 körül]. 35. A díszkút időközben elpusztult.

Szent János. Utóbbi nyakában valóban ott a széles szalagon függő csillagmelldísz, és bár a megfigyelő kényszerű békaperspektívájából a szobor testtartása a már ismertetett Buck-szobrokénál mozgalmasabbnak hat, a testarányok, az arc, a ruházat mintázása és a pálmaágba ágyazott halotti kereszt helyzete részletről részletre idézik amazokét. Jóllehet, a figura tükrözött, amennyiben a keresztet nem a bal, hanem a jobb kezével öleli magához, ez azonban kompozíciós kényszer, hiszen a szobor az északi, jobb oldali fülkébe került. Szent Zsigmond alakja valamelyest statikusabb ugyan, ám a Buck által szignózott Nepomuki Szent János-figurák analógiáján valószínűnek tartom, hogy a szobrok valóban Buck műhelyéből kerülhettek ki.

12. kép:

Bükkösd és Böhönye Nepomuki Szent János-szobrai (a szerző felvétele, 2021)

Ennél több kérdést vet fel a hídon álló Nepomuki Szent János-szobor (12. kép) alkotójának azonosítása. A historia domusban olvashattuk a szobrok 1799-es állíttatása után százhusz évvel, az 1920-as években papíron is rögzített hagyományt, mely szerint Buck József készítette ezeket a szobrokat. A Szent Franciska-szobor plinthosán ma olvasható „IOSEF BUCK F.” felirat stilizálásában, névhasználatában és szórendjében sem idézi a többi Buck-szobor egykorú, következetesen folyóírással felvett „Fecit Jos. Buk”-típusú szignóját. Ezen a ponton számomra elfogadhatóbb feltételezés, hogy a kései utókor így véste kőbe az addig szóshagyományban élő tudomást Buck szobrászi szerepéről. Ennél azonban sokkal fontosabb körülmény, hogy bár a szobor nyakában valóban ott a csillag alakú melldísz, a figura testtartása és elnyújtott testarányai, a fej és az arc kidolgozása jócskán eltérnek az ismert Buck-figurákétól, a karing gazdagabban redőzött, a lábszárra tapadó reverenda vetődései, gyűrődései Buckénál avatottabb kézre vallanak. Nemkülönben szemet szúr a szent és a feszület közötti bizalmas viszony hiánya. A bal kar nem a mellkasra öleli a feszületet, hanem a mozdulatban némi csüggedtséggel mélyebbre ejti, az attribútumokat a vízszintes helyzetű alkar alulról, mintegy teherként támasztja alá. A jobb kéz sem könnyeden pihen a kereszt szárán, hanem erőfeszítéssel kulcsolódik rá. Mindezek alapján további források előkerüléséig nem tartom igazolhatónak a hagyományt, mely szerint a bükkösi hídszobor Buck műhelyéből került volna ki. Meglátásom szerint a szobor alkotója inkább a század végén készült – és szintén csillag alakú melldísz viselő – böhönyei Nepomuki Szent János-szobrot (12. kép) kibocsátó műhelyhez kapcsolható.

13. kép:
Toponár Nepomuki Szent János-szobra
(a szerző felvétele, 2022)

Hasonló indokokkal kell kizárnunk a lehetséges Buck-szobrok köréből az 1793-ban állított toponári Nepomuki Szent János-szobrot (13. kép). Jóllehet, a csillagot formáló melldísz egyszerűbb, mint a Buck-szobrokon, a megformálás viszont csaknem minden elemében ismerős, még az ikonográfiai szindaktilizmus is megfigyelhető. Ugyanakkor az arc és az öltözetdarabok elsőrangú részletezése, a súlyos reverenda nehézkes redői és a karing könnyebb anyagának mozgalmas, éles ráncokba törő esése kitűnő, Buckét meghaladó mintázókészségről vall.

14. kép:

Mecseknádasd és Bába Nepomuki Szent János-szobrai (a szerző felvétele, 2020)

A végére maradt két utolsó dél-dunántúli csillagmelldíszes Nepomuki Szent János-szobor, amelyek kapcsán legalábbis fontolóra vehetjük, hogy esetleg Buck József műhelyéből kerültek ki. Ezek az 1793-ban Esterházy László Pál pécsi püspök által állíttatott mecseknádasdi és az 1807-es bátai Nepomuki Szent János-szobrok (14. kép). Ábrázolásmódjában, formanyelvében és stílusában mindkét figura a korábban ismertetett Buck-szobrokat idézi, el egészen az olyan részletekig, mint a karing himzett szegélyének ornamentikája. Adódnak azonban elbizonytalanító részletek is, mint a mecseknádasdi szobor esetében a csillag alakú melldísz hétágú formázása vagy a fej kidolgozottsága (véleményem szerint azonban csaknem egyértelműen későbbi pótlásról van szó). A figura kissé zömökebb, és mintázása is darabosabb a többi szoborénál. Az 1807-es bátai szobor már szerveesebben illeszkedne a Buck-szobrok kronológiai sorába: három évvel előzi meg az 1810-es dunaszekcsői szobrot, és bár a lábak helyzete még inkább a korábbi figurákat idézi (különösen a nagybaracskait), de már látjuk a Dunaszekcsőn érettebb formában megjelenített könnyed kontrasztot, az S alakban ívelt testtartás jeleit is.

Összegzés

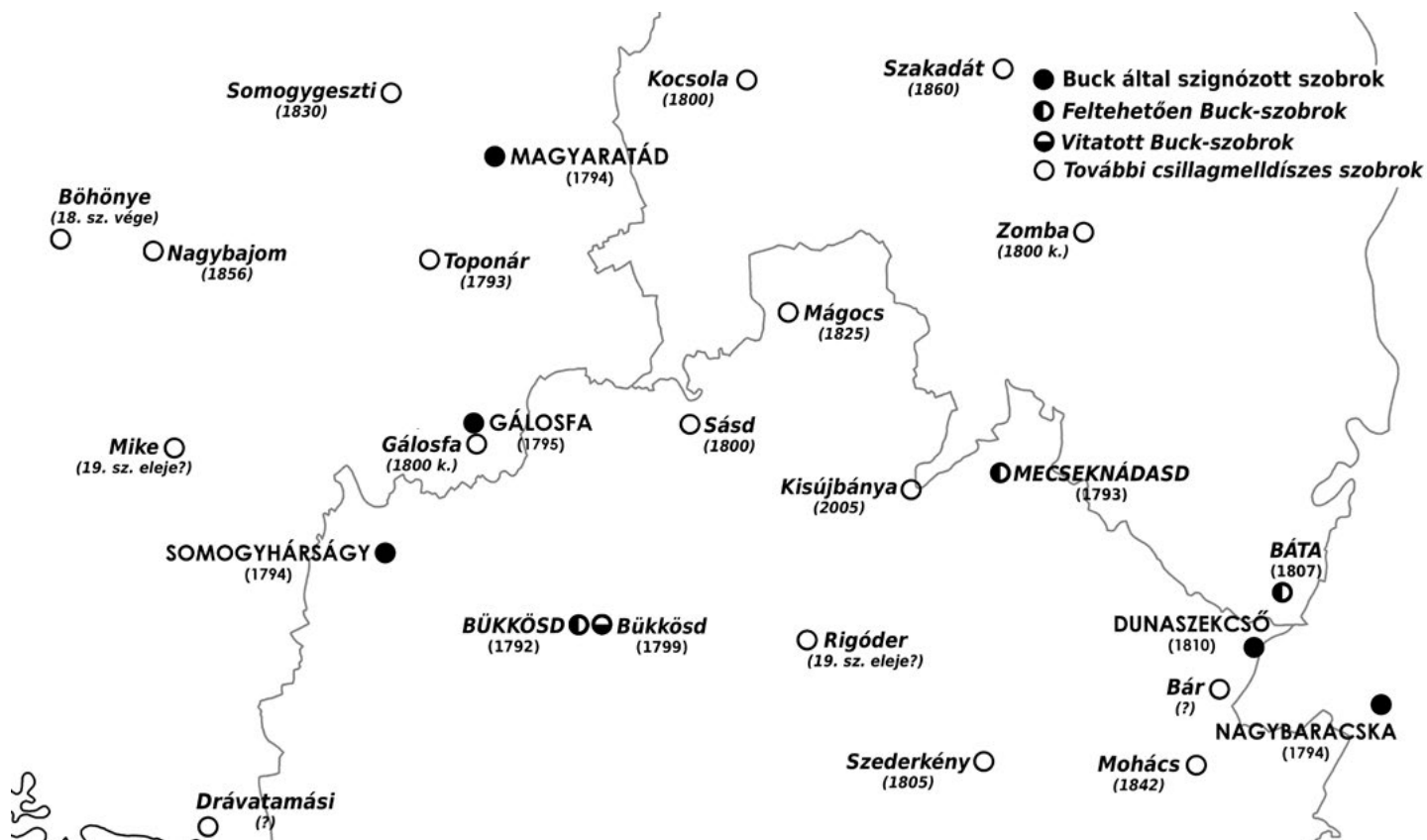
A fentiekben papírra vetett sorok csupán a további vizsgálatokat megalapozó problémafelvetésként értelmezhetőek. Sem a címben felvetett téma, Buck József esetleges Nepomuki Szent János-szobrainak köre, sem a menet közben tárgyalt rész kérdések ezen a ponton nem zárhatóak le megnyugtatóan. Jóllehet, az általa szignózott öt szobor részletes bemutatásával visszaigazolhattuk őt alkotóként, és talán elnyeri méltó helyet dél-dunántúli szobrászatunk történetének lapjain, de a felvetett fenntartások (pl. a magyaratádi szobor csorbítatlan eredetisége), illetve a nyitva hagyott kérdések (pl. a somogyhársági szobor helye Buck munkásságában, a bükkösi szobrok keletkezéstörténete) még tisztázásra várnak. További adatok felkutatásával nemkülönben visszaigazolásra vár, hogy valóban Buck József-e a mecseknádasdi és bátai szobrok alkotója.

Egy eddig elsikkadt ikonográfiai aspektus, a Nepomuki Szent János-szobrokhoz köthető csillagmelldísz dél-dunántúli (egyszersmind magyarországi) elterjedtségének számbavételével közelebb juthattunk nem csak Buck munkásságának megismeréséhez, de dél-dunántúli Nepomuki Szent János-szobraink terjedésének, illető forrásainak feltárásához is. Jóllehet, a melldísz forrásairól, terjedéséről és mintaadó

szerepéről felrajzolt kép egyelőre mozaikos. Itt csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy amennyiben a bükkösdi templom 1792-es fülkeszobra valóban a pécsi szobrász alkotása, ez esetben nem csupán a legkorábbi dél-dunántúli csillagmelldíszes Nepomuki-figura, hanem egyúttal a legrégebbi ismert Buck-szobor is. Másként: az ismertetett adatok alapján a csillag alakú medál megjelenése valószínűsíthetően Buck Józsefhez köthető. A 18–19. századfordulóján megjelent és elterjedt melldísz az áttekintett szobrok tanúsága szerint több kőfaragóműhely repertoárjának része volt és szórványosan még a 19. század közepéig továbbélt, a dél-dunántúli régióban mintául szolgált újabb Nepomuki Szent János-szobrokhoz. Különösen érdekes ebből a szempontból a Kisújványán, az Óbányai-patakot átívelő fahídon 2005-ben állított faszobor, Bakó László alkotása, amelyen másfél évszázad elteltével ismét felbukkant a melldísz stilizált ábrázolása.³⁰ Mindahány kérdéskör további mikrovizsgálatokat igényel, amelyek lehetőség szerint a plébániai iratok, historia domusok, vizitációs jegyzőkönyvek és egyéb forráscsoportok feldolgozását is magukban foglalják.

1. térkép:

A magyarországi csillagmelldíszes Nepomuki Szent János-szobrok földrajzi elterjedtsége

³⁰ A művész 2017-ben elhunyt, ihlető forrásai ma már valószínűleg kitudhatatlanok.

Irodalom:

- AGGHÁZY M.* 1959: A barokk szobrászat Magyarországon. I–III. Budapest, 1959.
- BAUMSTARK, R. – HERZOGENBERG, J. V. – VOLK, P.* (szerk.) 1993: Johannes von Nepomuk 1393 * 1993. München, 1993.
- KOPASZ G.* 1978: Buck József és a pécsi rajziskola első évtizedei. In: Zádor A. – Szabolcsi H. (szerk.): Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Budapest, 1978, 353–391.
- LANTOSNÉ IMRE M.* 2002: Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében. IV. Szentháromság emlékek és útmenti szobrok. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 44–45 (1999–2000) 151–163.
- LISZKA J.* 2000: Adalékok Nepomuki Szent János tiszteletéhez. In: Állítottatott keresztényi buzgóságból. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisemlékeiről. Dunaszerdahely, 2000, 65–79.
- LISZKA J.* 2021: Monumentumok. Szakrális (és „szakrális”) kisemlékek a Kárpát-medencében. Forma, terminológia, funkció. Komárom–Somorja, 2021.
- SZTERÉNYI J.* 1897: Az iparoktatás Magyarországon. Budapest, 1897.
- TERBÓCS A.* 2022: Pillanatfelvétel a magyarországi Nepomuki Szent János-szobrokról. Gondolatok és előzetes eredmények egy másfél éve zajló gyűjtés kapcsán. Acta Ethnologica Danubiana XXIV (2022) 63–96.
- VARGA Z. ZS.* 1994. A feldebrői Nepomuki Szent János-szobor ikonográfiája. Műemlékvédelem XXXVIII/1 (1994) 15–16.